

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA UNDOV SO'ZLAR (INTERJECTION)NING IFODALANISHI

Asilbek Olimjon o'g'li Oxunov

Farg'ona davlat universiteti ingliz tili va adabiyoti fakulteti ingliz tilini o'qitish
metodikasi kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada undov so'zlarning ingliz va o'zbek tillarida ifodalanishi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: undov so'z, xis-hayajon gap, xis-hayajon

EXPRESSION OF INTERJECTIONS IN ENGLISH AND UZBEK

ABSTRACT

This article analyses the usage of interjections in English and Uzbek.

Keywords: interjection, exclamative sentences, exclamation

KIRISH

Undov so'z (interjection)lar deyarli har kuni suhbat jarayonida undov so'zlarni ishlatamiz. Ular ma'nosiz bo'lsada xabar yetkazish xususiyatiga ega. Odatda bunday xabarlar fikr-g'oya yoki o'ylar emas, balki xissiyotni bildiruvchi so'zlardir. Undov so'zlar tilshunoslikda ko'p muhokamalarga sabab bo'lmaydi, lekin tilda o'z ahamiyatini yo'qotmaydi ham, yo'qolib ham ketmaydi. Chunki tilning ichki boyligini ko'rsatuvchi jihatlardan biri shu va shunga o'xshash elementlarning mavjud bo'lishidir. Interjection lar masalasida bo'ladigan muzokara bu – ular alohida so'z yoki so'z-gap ekanligi to'g'risidadir. Grammatik kitoblarda undov so'zlar tasviriy gaplar bilan ishlatilib, xis-hayajon gaplar sirasiga kiritilgan (bazi kitoblarda kiritilmaydi).

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Azob, hayrat, jahl, huzur kabi xissiyot va tuyg'ularni ifodalashda ishlatiladi. Ko'p lingvistlar undov so'zlarni tilning ibtidosida odamlar tomonidan aytilgan birinchi so'zlar bo'lishi mumkinligini aytishadi. Bunga sabab undov so'zlarning

emotsionalligi va talaffuzga osonligidir. Agar bunday soʻzlar boʻlmaganda edi, til qanday dagʻal boʻlishini tasavvur qilish qiyin emas. Masalan: oddiy **Ouch!**ni olaylik. Agar ushbu fraza boʻlmaganda edi, “Jonim ogʻriyapti” deyishga toʻgʻri kelardi. Bu aytishga ham uzun birikma, ham noqulay va bir tomondan kulgili hamdir.

Interjection atamasi taxminan XIII asrlarda lotin tilidan kirib kelgan. (**Inter** orasida va **jacere** irgitmoq) Leksikograflar interjection ni quyidagicha taʼriflaydi:

1. Hayqiriq va hissiyotni ifodalovchi birlik;

2. Grammatika. His-tuygʻuni ifodalaydigan va soʻz turkumi boʻlib kela oladigan birlik;

Demak undov soʻzlarga ikki tomonlama yondashamiz. His-tuygʻu tomondan aytaylik Oh! yoki Phooey! soʻzlari. Ularni bayon qilish uchun oldindan tayyorgarlik kerak emas. Ularni rejadan tashqari, yoki oʻzimiz xoxlamasdan ham aytib yuboramiz. Vaziyat shunga olib keladi.

Oh! Finally we have finished the hometask!

Phooey! This old man is driving Prado!

Lingvistik tomonini oladigan boʻlsak, undov soʻzlar boshqa gap boʻlamlari bilan aloqaga kirishmaydi. Bir yoki ikki soʻzdan iborat shaklda oʻzlari gap hosil qiladi va bunday gaplar xis-hayajon gaplari hisoblanadi.

Aslini olganda xis-hayajon gaplar mavzusi munozarali mavzu. Chunki olimlar oʻzlarining teoriyasini haqiqat deb bilgan va fanga kiritgan. Bunday teoreyalar afsuski talaygina. Xuddi shunday ichki masalalardan biri bu – undov soʻzlar va xis-hayajon gaplar oʻrtasidagi farqdir. Baʼzi tilshunoslar ularning bir-biriga boʻgʻliqligi yoʻqligini aytsa, baʼzilar undov soʻzlar xis-hayajon gaplarning bir turi ekanligini aytadi. Agar biz bu ikkisini ikkita konsepsiya deb olsak ular oʻrtasida farq nimada? Quyida bir necha olimlarning fikrlarini keltirib oʻtamiz.

“Maʼno anglatmaydigan, stress yoki biron bir hissiyot natijasida tasodifan aytilgan undov soʻz bilan hissiyot bilan aytilgan, oddiy soʻzdan tashkil topgan undov soʻz oʻrtasida farq juda oz.” – deydi, Eckersley va Eckersley.

Lugʻatlardan exclamation atamasining izohini koʻrganda, his-hayajonni ifodalovchi undov soʻzlarga ishlatilishini koʻrishimiz mumkin. Tildagi har qanday soʻz xis-hayajon bilan aytilishi mumkin. Bu degani har qanday soʻz undov soʻz boʻlishi mumkin.

A: Mary said it was "ordinary".

B: **Ordinary!**

B gapdagi Ordinary xis-hayajon gap. Demak shu yerda xis-hayajon gap va undov soʻzning farqini koʻrish mumkin:

Undov soʻzlar oʻzi alohida bir soʻz turkumi hisoblanadi. Lugʻatlarda ulardan oldin int. yoki interj. belgilari qoʻyiladi. Xis-hayajon gapidagi soʻzlar esa istalgan soʻz turkumidan boʻlishi mumkin. Ular suhbat jarayonida vujudga keladi, undov soʻzlar esa avvaldan mavjud va suhbatda shundayligicha foydalaniladi. Yana bir farq undov soʻzlar faqat bitta soʻzdan tashkil topadi, xis-hayajon gapdagi soʻzlar esa bir necha ham boʻlishi mumkin. Demak, har qanday undov soʻzlar xis-hayajon gap boʻlishi mumkin, lekin hamma xis-hayajon gaplari ham undov soʻz boʻla olmaydi. Gramley va Pätzold ga koʻra undov soʻzlar Good morning! kabi soʻzlarni ham oʻz ichiga olishi kerak. Lekin bu vazda unchalik asos yoʻq. Chunki Amerikalik olim Ch.Fries bunday frazalarni alohida salomlashishlar guruhiga mansub ekanligini aytgan edi. Salomlashish frazalari ham undov soʻzlarga oʻxshab xis-hayajon bilan aytiladi va xis-hayajon gaplarda ishlatiladi.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Undov soʻzlar boshqa soʻz turkumlari kabi eskirishi va yangilanishi mumkin. Yangi undov soʻzlar asosan rivojlangan madaniyat tillarida paydo boʻladi. Ular komiklarda, musiqa va kinolarda qoʻllanilib boshqa tillarda ham aynan yoki muqobil variantini topishi mumkin. Yosh shahar aholisi undov soʻzlar yaratishining oʻchogʻi, deb aytish mumkin. Undov soʻzlarning yasaliq manbalaridan biri bu – boshqa tillardan olishdir. Shu tarzda undov soʻzlar jamiyat bilan birga yangilanib boraveradi.

Undov soʻzlarning tuzilishi. Undov soʻzlar xis-hayajon bilan aytilgan tovushlar birlashmasi, soʻzlar, maxsus frazalardir. Yozuvda undov belgisi bilan yoziladi.

Wow! This looks wonderful!

Baʼzi undov soʻzlar ot kategoriyasiga koʻra turlanish xususiyatiga ega, yaʼni koʻplik shaklda ham ishlatiladi: balls! fiddlesticks! havers! heads up! horsefeathers! rats! spells!

Undov soʻzlarning yana bir morfologik jihati G. Curme aytganidek ularning oʻziga xos xususiyati yoʻqligidir. Bunday soʻzlar tuslanish xususiyatiga ega boʻlmagan soʻzlar kategoriyasiga kiradi. Baʼzan undov soʻzlar ikki mustaqil soʻzdan tashkil topishi mumkin:

Oh, God! Goodness gracious!

Ingliz tilidagi undov so'zlarni fonetik, kelib chiqish va boshqa umumiy xususiyatlaridan kelib chiqib ikki guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh aha! auh! bah! boo! coo! cor! eeeek! eh! gee! gee-whiz! ha! ha-ha! ho! hooey! hoo-ha! hoy! huh! hullo! hum! oho! ooh! oops! uh! uh-huh! uh-uh! kabi bir yoki ikki bo'g'inli so'zlardan tashkil topgan. Bunday so'zlar suhbatdan tashqarida ma'noga ega emas, lekin nutq jarayonida aniq bir maqsadga ega frazalar hisoblanadi.

Ikkinchi guruh undov so'zlari boshqa so'z turkmidan olingan so'zlar: begone! behold! bingo! blast! blimey! bother! bullshit! crazy! crikey! damnation! The devil! doggone! god! good! goodness! gracious! grand! hell! honestly! indeed! look! nonsense! silence! so! sod! soft! son of a bitch! son of a gun! upon my soul! up with! upsy-daisey! well! woe! no wonder!

Ular so'z yoki fraza shaklda bo'lib, kontekstda boshqa ma'no borliqda boshqa ma'no bildiradi. Bunday undov so'zlar qasamlar, ogohlantirishlar, buyruqlar, ko'rsatmalarda ishlatiladi.

Undov so'zlarning gapdagi o'rni.

Interjection so'ziniing ma'nosiga ko'ra undov so'zlar tilning boshqa birliklari bilan aloqaga kirishmaydi. Odatda gapning boshida keladi, undov belgisi bilan ajratiladi va yangi gap boshlanadi. Mana shu keyingi gapga o'z tasirini ko'rsatib turadi.

Wow! Look at those pretty puppies!

Lekin bu umumiy xulosa emas. Undov so'zlar gapning bir qismi bo'lib ham xizmat qilishi mumkin.

Oh! I did not realize that.

Oh, I did not realize that.

Birinchi gapdagi undov so'zlar deyarli mustaqil bir gap. Talaffuzda ikkinchi gapga nisbatan ko'proq to'xtalish (pauza) bo'ladi. Bunda undov so'zlar gapdagi hech bir so'zga grammatik yoki sintaktik jihatdan bog'lanmagan.

Ikkinchi gapda esa undov so'zlar gapning mustaqil elementi va gapga biroz bo'lsa ham bog'langan. Bunda undov so'zlar vergul bilan ajratiladi. Undov so'z va gap o'rtasida talaffuzda ko'p to'xtalish bo'lmaydi. Gapning oxirida undov belgisi qo'yilmaydi.

Oh, you wanted to add something. I am sorry to have interrupted you.

J. Sledd undov so'zlarni gapning ravishi deb ataydi.

Gosh, I've forgotten my wallet.

Undov so'zlar gapning oxirida ham kelishi mumkin. Bunda undov so'z gapdan vergul bilan ajratiladi.

They have arrived too late, **alas!**

Undov so'zlarning ma'nolari.

Shubxasizki, undov so'zlar o'z ma'nosiga ega. Yo'qsa, bu til o'rmonida o'z o'rnini topa olmagan bo'lardi. Bu ma'nolar muhimki yoki odamlar bunga o'rganib bo'lgan va boshqa so'z bilan ifodalay olmaydi yoki bular tabiatdagi tovushlarga taqlid so'zlar (onomatopoeic) odamlar muqobil variantini topa olmaydi. Balkim ikkovi hamdir. Shunday ekan undov so'zlar ma'lum bir tilda va ma'lum bir vaziyatda o'z o'rnini borligi uchun ham o'z ma'nosiga ega bo'lgan. Tilda boshqa bir so'z yoki tovush o'rnini bosa olmas ekan hamma narsaning o'z ma'nosi bor. Ba'zi bir undov so'zlar ma'noga ega emas, degan gaplar noto'g'ri. Vladimir Ž. Jovanović turli tillardagi undov so'zlarni quyidagicha guruhladi:

(G'azab: damn! damnation! the devil! doggone! fuck! ha! hang it! hell! hunh! rats! shit! what! zounds!

Achchiqlanish: bother ! damn! damnation! deuce! drat! drot! mercy! merde! oof! ouf(f)! ouch! rot! son of a bitch! spells! tut! tut-tut! zut!

Ma'qullash: hear! hear! hubba-hubba! hurrah! keno! olé! so!

Mensimaslik: bah! boo! booh! faugh! hum! humph! hunh! paff! paf! pah! pfui! pho! phoh! phoo! phooey! pish! poof! pouf! pouff! pooh! prut! prute! pshaw! puff! poff! quotha! rot! sho! shoo! shuh! shah! soh! tcha! tchah! tchu! tchuh! tuh! tush! tusch!tusche! tuch! yech! zut!

Xursandchilik: ah! ach! coo! coo-er! goody! goody goody! whacko! wacko! whizzo! wizzo! yippee! yip-ee!

Jirkanish: aargh! bah! faugh! fuck! gad! humph! pah! phew! phooey! pish! pshaw! pugh! rot! shit! shoot! ugh! yech! yuck!

Ishtiyoq: hubba-hubba! wahoo! zowie!

Qo'rquv: eeeek! oh! oh, no!

Sabrsizlik: chut! gah! pish! pooh! pshaw! psht! pshut! tcha! tchah! tchu! tchuh! tut! tut-tut! why! zut!

Jahl qilish: here ! here! why!

Jahlini chiqarish: cor! corks! doggone! hell! hoot! lord! lor!'! lor! lors!lordy! lord me! merde! sapperment! shit! upon my word!

Zavqlanish: heyday! hurrah! ole! whee! whoop! whoopee! yippee!

Og'riq: ah! oh! ouch! ow! wow! yipe! yow!

Achinish: alas! dear! dear me! ewhow! lackaday! lackadaisy! las! och! oche! wellaway! welladay! welliday!

Rohatlanish: aha! boy! crazy! doggone! good! heigh! ho! wow! yum! yumyum!

O'zini yengil his qilish: whew! whoof!

Qayg'u: alas! ay! eh! hech! heck! heh! lackaday! lackadaisy! las! mavrone! och! oche! wellaway! welladay! welliday! wirra!

Ajablanish: ah! alack! blimey! boy! caramba! coo! cor! dear! dear me! deuce! the devil! doggone! gad! gee! gee-whiz! golly! good! goodness! gracious! gosh! ha! heck! heigh! heigh-ho! hey! heyday! ho! hollo! hoo-ha! huh! humph! indeed! jiminy! lord! man! mercy! my! nu! od! oh! oho! oh, no! phew! say! shit! so! son of a bitch! upon my soul! well! what! whoof! whoosh! why! upon my word! wow! yow! zounds!

Hamdardlik: now! tsk!

G'alaba: aha! ha! hurrah! ole! so!

Qiziqish: blimey! crazy! gee! goodness! gosh! ha! heyday! oh! what! wow!

REFERENCES

1. Fries Ch.C. The Structure of English. N.Y., 1952.
2. G. O. Curme English Grammar, Barnes & Noble Books, New York 1947 P 149.
3. J. R. Eckersley, J. M. Eckersley A Comprehensive English Grammar for Foreign Students, Longman, London. 1966 P316
4. Vladimir Ž. Jovanović The form, position and meaning of Interjections in English 2004